QIYOSIY VA CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIK

Samad Yuldoshev Tojiyevich
o'qituvchi
Xorijiy til va adabiyoti: quyi kurslar kafedrasi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
E.mail: samad5050@mail.ru

Annotatsiya

Ushbu maqolada qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik tillarni o'zaro qiyoslash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash orqali tilshunoslik nazariyasini rivojlantirishga xizmat qilishidadir. Shuningdek, ushbu soha tillarning tarixiy aloqalarini, geneologik tasnifini, tipologik xususiyatlarini o'rganadi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik tillarning kelib chiqishini, qarindoshlik darajasini aniqlashga qaratilgan bo'lsa, tipologik tilshunoslik tillarning universal xususiyatlarini, tuzilishidagi umumiylik va xilma-xillikni tadqiq etishi haqidadir.

Kalit so'zlar: globallashuv, hind-yevropa, ma'lumotlar bazasi, chog'ishtirma, til kontaktlari, aborigen tillari, kompyuter tilshunosligi.

Abstract

This article discusses the role of comparative and interdisciplinary linguistics in the development of linguistic theory by comparing languages, identifying their similarities and differences. This field also studies the historical relationships, genealogical classification, and typological characteristics of languages. Comparative-historical linguistics aims to determine the origin and degree of kinship of languages, while typological linguistics is about studying the universal characteristics of languages, commonalities and diversity in their structure.

Keywords: globalization, Indo-European, database, comparison, language contacts, aboriginal languages, computational linguistics.

Jahon tilshunoslida tilshunoslikning turli sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar xar bir sohani chuqurroq anglash va tadqiq qilish imkonini berish bilan birga o'z oldida bir qator xali o'rganilishi kerak bo'lgan muammoli masalalar ham bor ekanligini anglatmoqda. Xuddi shu nuqtai nazardan qaralganda bugungi kunda tilshunoslikning qiyosiy chog'ishtirma sohasida ham bir qator muammolarn kun tartibi qo'ymoqda. Bilamizki, tilshunoslikda qiyosiy va chog'ishtirma metodlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodlar orqali turli tillarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi, tillarning tarixiy rivojlanishi, qarindoshlik aloqalari o'rganiladi. Qiyosiy

tilshunoslik XIX asrda hind-yevropa tillarini o‘rganish natijasida shakllangan bo‘lsa, chog‘ishtirma tilshunoslik turli til oilalariga mansub tillarni o‘rganishga qaratilgan. Hozirgi kunda qiyosiy va chog‘ishtirma tilshunoslik oldida turgan dolzarb muammolar tilshunoslikning rivojlanish tendensiyalari, globallashuv jarayonlari va texnologik imkoniyatlar bilan uzviy xolda bog‘langan desak ham bo‘ladi. Quyida biz bu muammolarni atroflicha o‘rganib chiqamiz. Ulardan dastlabkisi sifatida:

1.Ma’lumotlar bazasining yetishmasligi.

Qiyosiy va chog‘ishtirma tadqiqotlar uchun yirik, standartlashtirilgan ma’lumotlar bazasi zarur. Hozirgi kunda mavjud bo‘lgan ma’lumotlar bazalari ko‘p xollarda yetarli emasligini yosh tadqiqoqtchilar ko‘p bora takidflashmoqda. Shuningdek, turli tillar uchun ma’lumotlar hajmi turlicha, bu esa tadqiqot natijalarining ishonchliligiga ta’sir qiladi. Misol uchun, World Atlas of Language Structures (WALS)[1] kabi loyihalar mavjud bo‘lsa-da, ularda barcha tillar to‘liq qamrab olinmagan. Shuningdek, turli ma’lumotlar bazalaridagi ma’lumotlar formati farq qilishi esa ularni birlashtirishni qiyinlashtiradi.

2.Til kontaktlarining oqibatlari.

Globallashuv sharoitida tillar o‘rtasidagi kontaktlar siyosiy jarayonlar, madaniy aloqalar,umuman turli sabablar tufayli kuchaymoqda. Bu esa bir tilning ikkinchi tilga ta’sirini, shuningdek, aralash tillarning paydo bo‘lishini keltirib chiqarmoqda. Ushbu jarayonlarni o‘rganish qiyosiy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir. Masalan, ingliz tilining ko‘plab tillarga ta’siri, undan o‘zlashgan so‘zlar sonining ortishi til kontaktlarining mavzasidir. Kreol tillari ham til kontaktlari natijasida paydo bo‘lgan bo‘lib, ularning tuzilishini o‘rganish qiyosiy tilshunoslik uchun qiziqarli manba hisoblanadi.[2]

3.Yo‘qolib borayotgan tillarni o‘rganish.

Dunyoda ko‘plab tillar yo‘qolib borish xavfi ostida turibdi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, har ikki haftada bir til yo‘qoladi.[3] Ushbu tillarni o‘rganish, ularning tuzilishini, leksikasini qayd etish qiyosiy tilshunoslikning dolzarb vazifasidir. Yo‘qolib borayotgan tillar haqidagi ma’lumotlar tillarning tarixiy rivojlanishini tiklashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Shimoliy Amerikadagi tub aholining tillari, Avstraliyadagi aborigen tillari yo‘qolib borish xavfi ostida turibdi.

4.Avtomatik qiyosiy tahlil.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan, kompyuter tilshunosligi imkoniyatlari qiyosiy tahlilni avtomatlashtirishga yordam beradi. Avtomatik qiyosiy tahlil dasturlarini yaratish, ularni takomillashtirish qiyosiy tilshunoslikning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Masalan, leksikostatistik tahlil, filogenetik tahlil usullari

kompyuter yordamida amalga oshiriladi. Ushbu usullar tillarning qarindoshlik darajasini aniqlashda, til oilalarini tasniflashda qo'llaniladi. Demakki, ushbu sohalarni yanada chuquqrroq o'rganish ham qiyosiy chog'ishtirma tilshunoslik oldidaturgan muammolardan biridir.

5.Til oilalarini aniqlash muammolari.

Ba'zi tillarning kelib chiqishi, qaysi til oilasiga mansubligi hali ham aniq emas. Ushbu tillarni o'rganish, ularning qarindoshlik aloqalarini aniqlash qiyosiy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir. Masalan, bask tili, burushaski tili kabi tillarning qaysi til oilasiga mansubligi aniq emas. Ushbu tillarni o'rganish uchun yangi metodlar, yangi ma'lumotlar talab etiladi.

6.Qiyosiy-tipologik tadqiqotlar.

Qiyosiy tilshunoslikda tipologik tadqiqotlar muhim o'rin tutadi. Turli tillarning grammatik tuzilishini, fonetik tizimini qiyoslash orqali umumiy til qonuniyatlarini aniqlash mumkin. Masalan, so'z tartibi, kelishik tizimi, fe'l kategoriyalari kabi grammatik xususiyatlarni qiyoslash orqali tillarning tipologik xususiyatlarini aniqlash mumkin. Comrie (1989) [2] o'zining "Language Universals and Linguistic Typology" kitobida til universallari va tipologiyasi haqida batafsil ma'lumot bergan.

Xulosa

Qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik XXI asrda ham o'zining dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ushbu soha oldida turgan ma'lumotlar bazasining yetishmasligi, til kontaktlarining oqibatlari, yo'qolib borayotgan tillarni o'rganish zarurati, avtomatik qiyosiy tahlilni rivojlantirish, til oilalarini aniqlash muammolari va qiyosiy-tipologik tadqiqotlarni chuqurlashtirish kabi vazifalar tilshunoslik fanining rivojlanishiga, tillarning tarixiy aloqalarini o'rganishga, yo'qolib borayotgan tillarni saqlab qolishga yordam beradi.

Globallashuv sharoitida tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchayib borar ekan, qiyosiy tilshunoslikning roli yanada ortadi. Turli tillarning bir-biriga ta'sirini o'rganish, aralash tillarning paydo bo'lish qonuniyatlarini aniqlash, til siyosatini to'g'ri yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega.

Yo'qolib borayotgan tillarni saqlab qolish nafaqat lingvistik, balki madaniy merosni saqlash nuqtai nazaridan ham muhimdir. Har bir til o'ziga xos dunyoqarashni, madaniy an'analarni aks ettiradi. Yo'qolgan til bilan birga butun bir madaniyat yo'qoladi. Shuning uchun qiyosiy tilshunoslar yo'qolib borayotgan tillarni o'rganish, ularni hujjatlashtirish, kelajak avlodlarga yetkazish uchun faol harakat qilishlari zarur.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish ushbu muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydi. Kompyuter tilshunosligi, sun'iy

intellekt sohasidagi yutuqlar qiyosiy tahlilni avtomatlashtirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash imkonini beradi. Xalqaro konferensiyalar, seminarlar, ilmiy loyihalar qiyosiy tilshunoslar o'rtasida tajriba almashish, yangi metodlarni ishlab chiqish uchun platforma bo'lib xizmat qiladi.

Kelajakda qiyosiy tilshunoslik kompyuter tilshunosligi, kognitiv tilshunoslik, neyrolingvistika kabi sohalar bilan integratsiyalashuvi natijasida yangi imkoniyatlarga ega bo'ladi. Tilning miyada qay tarzda saqlanishi, qayta ishlanishi, turli tillarda fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari kabi savollarga javob topishda qiyosiy tilshunoslik muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik nafaqat o'tmishni o'rganish, balki kelajakni bashorat qilish, til siyosatini to'g'ri yo'naltirish, madaniy merosni saqlash uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.Aitchison, J. (2003). Language change: Progress or decay? (3rd ed.). Cambridge University Press.
2.Comrie, B. (1989). Language universals and linguistic typology (2nd ed.). Blackwell.
3.Hock, H. H., & Joseph, B. D. (2019). Language history, language change, and language relations: An introduction to historical and comparative linguistics (2nd ed.). De Gruyter Mouton.
4. Lehmann, W. P. (1992). Historical linguistics: An introduction. Routledge.